

5. Veranderingen in deelname aan kulturele activiteiten tussen 1955 en 1977

*Nieuwe bevindingen over kultuurspreiding en een theoretische interpretatie**

H.B.G. GANZEBOOM

SAMENVATTING

In dit artikel wordt de vraag gesteld in welke mate deelname aan kulturele activiteiten in de afgelopen decennia gespreid is geraakt over sociale groepen en hoe het al dan niet optreden van kultuurspreiding verklaard kan worden. Er worden drie theorieën over kultuurdeelname en hun implicaties voor kultuurspreiding geschetst. Vervolgens wordt een vergelijking gemaakt tussen gegevens over de relatie van kulturele activiteit met sociale achtergrond (opleiding, beroep en inkomen) in 1955 en 1977. De groep van kultureel actieven blijkt in deze periode over het geheel genomen exclusiever van sociaal-economische samenstelling te zijn geworden. Dit kan het beste verklaard worden met de theorie dat het vermogen om plezier te beleven aan de verwerking van kulturele informatie in de groep van lager opgeleiden is afgenomen.

1. INLEIDING EN PROBLEEMSTELLING

Kulturele evenementen behoren tot de dingen waarvoor in onze samenleving relatief veel openbare belangstelling bestaat. Het is geen gewaagde stelling dat de aandacht, die in politiek en media wordt gewijd aan zaken als film, toneel, concert en boeken, disproportioneel groot is in verhouding tot het aantal mensen dat van voorzieningen op dit gebied gebruik maakt en uitgaven die deelnemers en overheid hiervoor doen. De totale overheidsuitgaven in de kulturele sektor bedroegen in 1977 slechts 1.5% van het nationale inkomen, een getal dat in 1970 overigens nog op 0.9% stond (CBS-1979a). Slecht 35% van de Nederlanders bezocht in de afgelopen jaren een museum, schouwburg of historische be-

*De hier gerapporteerde analyses maken deel uit van de ZWQ-project 50-202: 'Kultuurdeelname in Nederland tussen 1955 en 1980', dat wordt uitgevoerd onder supervisie van Prof. Dr. R. Wippler. De in dit artikel gebruikte gegevens berusten op heranalyse van CBS-publikaties en op sekundaire analyse van het via het Steinmetzarchief verkregen databestand 'Leefsituatieonderzoek 1977'. Technische informatie over de gebruikte gegevens en de toegepaste analyse wordt op aanvraag door de auteur verstrekt.

beschouwd als een 'merit good' waarvan het redelijk is dat de overheid een gedeelte van de kosten voor haar rekening neemt. De mate waarin voorzieningen ondersteund worden, verschilt nogal en loopt uiteen van bijvoorbeeld f 3,16 per bibliotheekuitlening tot f 131, - voor een bezoek aan opera of operette (CBS-1981).

Vanaf het begin van de jaren vijftig heeft men ook steeds beseft dat slechts een beperkt gedeelte van de bevolking daadwerkelijk profijt trekt van het aanbod van kulturele voorzieningen. Uit verschillende onderzoeken komt naar voren dat het cultuurbestend niet alleen een betrekkelijk klein deel, maar ook in veel gevallen een kleiner wordend deel van de bevolking is. Voor de gesubsidieerde theatervoorstellingen laat zich dat het gemakkelijkst nalopen. Het CBS (1979a) becijfert dat het totaal aantal bezoeken is teruggelopen van 4.5 miljoen in het midden van de jaren vijftig tot 2.7 miljoen in 1979. Ook uit enquëtemateriaal komt dit naar voren. In 1955 zei nog 75% van de bevolking wel eens uit te gaan om een toneel of concert te bezoeken, in 1977 was dit meer dan gehalveerd tot ongeveer 35% (CBS-1959b, 1979b).

Niet zozeer het getal der cultuurconsumenten, maar de maatschappelijke spreiding van deelname was in vroegere jaren de grootste moeilijkheid van cultuurbeleid. De dagelijkse ervaring werd en wordt in grootscheepse onderzoeken (CBS-1959b, 1964, 1979b) bevestigd. Kulturele voorzieningen onderscheid(d)en zich zonder uitzondering door het feit dat de gebruikers ervan voor een onevenredig groot deel afkomstig waren en zijn uit een maatschappelijke bovenlaag. Het betreft personen die wat betreft opleiding, beroep en inkomen een goede positie in de samenleving innemen. Een ander gegeven, dat heel consistent uit verschillende onderzoeken naar voren komt, is de grote overlapping van kulturele publieksgroepen. Wanneer iemand deelneemt aan een kulturele activiteit, is de kans uitermate groot dat hij of zij ook wordt aangetroffen in andere kulturele publieksgroepen. Het meest spektakulaire voorbeeld van deze samenhang levert misschien wel de theatersector. Hoewel in het theater in ruime zin zeer onderscheiden kunstvormen als klassieke muziek, opera, experimenteel toneel, kabaret, moderne dansen en wat niet al vertoond worden, kunstvormen waarvan men zou zeggen dat ze een geheel verschillend beroep doen op kunstzinnige vaardigheden en voorkeuren, vallen de publieksgroepen van al deze kunstvormen in vrij sterke mate met elkaar samen. Deze situatie werd en wordt door slechts weinigen met instemming gezien. Dat ligt ook voor de hand wanneer men bedenkt dat vele kulturele activiteiten direkt of indirekt in een gesubsidieerde sektor vallen. Men zou de situatie zo kunnen kenschetsen, dat op deze manier gemeenschapsgeld wordt overgeheveld in de toch al goed gevulde beurzen van een kleine elite en dat via verschillende kanalen het steeds weer dezelfde kleine groep is die van deze subsidies profiteert (Profijt van de Overheid (SCP-1981)).

Deze stand van zaken wordt vanuit de overheid negatief gewaardeerd. Zij heeft in verschillende kunstnota's beklemtoond, zij het soms in bedekte termen, dat kulturele inspanningen op zichzelf een goede zaak zijn, maar dat zij steeds meer toegankelijk gemaakt zouden moeten worden voor groepen uit de bevolking die tot nu toe niet of nauwelijks in kunst en cultuur participeren.

Deze kwestie wordt de sociale of vertikale kultuurspreiding genoemd. Men streeft ernaar ook de groepen met een minder goede positie in onze samenleving

zienswaardigheid (CBS-1981). Men moet er bij deze cijfers rekening mee houden dat zij verkregen zijn via surveyvragen waarbij de neiging kan bestaan tot het geven van sociaal wenselijke antwoorden. Een reëlere blik op de mate waarin men gebruikt maakt van kulturele voorzieningen bieden de Tijdsbesteding onderzoeken 1975 en 1980 van het Sociaal en Cultureel Planbureau (Knulst-1977; SCP-1983). Dit onderzoek geeft het volgende beeld van deelname aan een aantal voorzieningen (tenminste 1 maal per week, Nederlanders van 12 jaar en ouder):

	% deelnemers	
	1975	1980
toneel/concert	5.2%	4.7%
museum/tentoonstelling	5.2%	4.9%
bioscoop	7.5%	5.2%
boeken lezen	49.3%	48.6%
musiceren/toneelspelen	12.2%	13.7%

Kultuur (zoals hierboven geïmpliceerd cultuur met een grote K) is derhalve maar een klein hoekje in de samenleving. Het is wel een spraakmakend hoekje. In de media is cultuur naast sport en politiek een goede derde in de belangstelling. Kultuurbeleid trekt de aandacht. Bij de omvorming in 1982 van grote gedeelten van het Ministerie van Volksgezondheid en Milieuhygiëne en het Ministerie van Cultuur, Rekreatie en Maatschappelijk Werk tot het nieuwe Ministerie van Welzijn, Volksgezondheid en Cultuur bleef bijvoorbeeld de term Cultuur in de naam gehandhaafd, hoewel deze sektor qua omvang maar een bescheiden plaats inneemt in de gehele begroting (minder dan 10%). Akties van orkesten, beeldende kunstenaars en hun sympathisanten omtrent wijzigingen en bezuinigingen in het kunstbeleid vullen ingezonden-brieven-pagina's en columns in de kranten.

Het zou niet juist zijn te veronderstellen dat deze relatief grote aandacht het gevolg is van een onevenredige aanpak van de kunstensektor in deze tijd van bezuiniging. Integendeel, in de WVC-begroting voor 1984 blijkt andermaal een milder bedrag voor kunst te zijn uitgetrokken dan voor de overige beleidsterreinen van dit ministerie. Slechts op het bibliotheekwerk, dat buiten de direkte kunstenbegroting valt, wordt fors bezuinigd.

De aandacht voor kunst en cultuur is niet iets van de laatste tijd. Sinds de overheid het tot haar taak rekent kunst en cultuur te bevorderen (dat is in Nederland vanaf de Tweede Wereldoorlog in sterke mate het geval) vertonen de uitgaven op dit gebied (dat wil zeggen voor uitvoerende kunsten, musea, bibliotheken, monumentenzorg en beeldende kunst) een regelmatige groei, ook in verhouding tot de groei van het nationale inkomen en de totale overheidsuitgaven. De overheid vindt, overeenkomstig de opvatting van de spraakmakende gemeente der kultureel aktieven, dat het produceren van kulturele goederen en het kennismaken daarvan van groot profijt kan zijn voor de bevolking.

Vanaf de jaren vijftig is men er zich steeds van bewust geweest dat het niet haalbaar is om kulturele goederen tegen kostprijs aan te bieden. Cultuur wordt

de opkomst van politieke en experimentele cultuurvormen, bijvoorbeeld in het theater, maar ook in het museum, die soms in letterlijke zin naar de mensen toe worden gebracht.

Ten derde moet men bij deze ontwikkelingen in de culturele wereld nog eens het verschijnsel tellen dat het produkt cultuur in het algemeen goed en gratis via de media gepromoot wordt.

Dit zijn factoren die spelen binnen de cultuursektor zelf. Daarbuiten zien we een vierde groep ontwikkelingen die de cultuurspreiding kunnen bevorderen. We zeggen wel dat onze samenleving een massasamenleving, of positiever, een open samenleving is geworden. Niet langer bestaan er strikte sociale voorschriften over wat wel en niet mag, over wie iets wel en wie iets niet mag doen, of moet doen. Kledingsvoorschriften zijn allerwege verzacht, de verzuiling is afgebroken, de inkomens zijn gestegen, de vrije tijd is toegenomen. Kortom, er is een groot aantal factoren dat zou doen verwachten dat in de afgelopen decennia een grote mate van cultuurspreiding is opgetreden.

De deelname aan cultuur vormt niet alleen een maatschappelijk relevant probleem, maar is ook vanuit wetenschappelijk oogpunt een interessant verschijnsel. Vanouds geldt cultuurbezit als een onderscheidend element in de sociale stratifikatie, waarbij de deelname aan Cultuur een belangrijk onderdeel van het algemenere begrip cultuur vormt. Kunst en Cultuur behoren tot de elementen in onze samenleving die het meest ongelijk verdeeld zijn over de verschillende statusgroepen en fungeren als levensstijl- of onderscheidingsvariabele bij uitstek. De klassieke analyses van Veblen, Weber en Elias over de invloed van cultuurbezit op sociale ongelijkheid in levenskansen staan tegenwoordig weer in de belangstelling in het stratifikatie-onderzoek (Collins-1975; 1979; Bourdieu-1979; DiMaggio-1982). Er tekent zich een theorie af waarin de gekultiveerdheid van het milieu van herkomst een factor van gewicht is bij de verklaring van kansen in loopbanen in onderwijs en beroep (Dronkers en De Jong-1983; Van Calcar en Koppen-1983; De Graaf-1984). De mate waarin cultuurdeelname zich heeft gespreid over verschillende sociale lagen is daarom in sociologisch opzicht een indicatie voor de openheid van de Nederlandse samenleving.

Er is eigenlijk niet veel bekend over de vraag in welke mate de verwachting dat cultuurdeelname zich zou spreiden over sociale groepen is uitgekomen. Globaal is natuurlijk wel bekend dat van een spektakulaire spreiding geen sprake is geweest. Ook recente gegevens laten immers zien dat cultuurdeelname gedifferentieerd is naar sociale laag (CBS-1979b). Maar de vraag hoe deze differentiatie zich verhoudt tot die van enige decennia geleden is bij mijn weten slechts eenmaal het onderwerp van expliciete analyse geweest. Knulst (1980) heeft een vergelijking gemaakt van culturele publieksgroepen (wat betreft musea, toneel en concert) in 1962 en 1976 en kwam tot de konklusie dat er wat betreft het opleidingspeil van de verschillende publieksgroepen niet veel veranderd is. Een andere bijdrage is die van De Roy (1979) die een vergelijking heeft gemaakt van het publiek van het Stedelijk Museum van Amsterdam in 1969 en 1979 en tot de ontdekking kwam dat dit exclusiever van samenstelling was geworden.

Niet alleen is grotendeels onbekend hoe het precies met de cultuurspreiding is gelopen, er is ook een gebrek aan inzicht in de factoren die zouden hebben veroorzaakt dat deze spreiding al dan niet is opgetreden. Voor een verklaring van een eventueel stagnerende cultuurspreiding moet men de beschikking hebben

te laten profiteren van het genot dat kunst en cultuur bieden. De overheid heeft drie middelen te baat genomen om aan het cultuurspreidingsbeleid gestalte te geven. Ten eerste heeft zij ervoor gezorgd dat er voldoende aanbod is. De voorzieningen zijn in hoge mate landelijk gespreid; het totale aanbod verhoudt zich ten opzichte van de bestaande vraag zeker als ruim. Ten tweede, en dit is waarschijnlijk de belangrijkste bijdrage die de overheid aan cultuurspreiding levert, heeft zij ernaar gestreefd dat middels lage toegangsprijzen zo weinig mogelijk financiële drempels optreden bij deelname. Ten derde heeft zij via kulturele vorming gepoogd ervoor te zorgen dat steeds grotere groepen in de samenleving in staat zouden zijn om van het gebodene te genieten. In het kader hiervan vallen te noemen: de inhoud van het gewone onderwijs en het bevorderen van op kunstzinnige vorming gericht onderwijs (muziekscholen, kursussen).

Men was zo rond 1960 tamelijk optimistisch omtrent het vermogen van de samenleving om via deze middelen aan het gegeven van de ongelijke deelname van statusgroepen aan cultuur wat te veranderen (In 't Veld-Langeveld-1961). Men meende niet alleen dat cultuurspreiding moest, maar ook dat deze mogelijk was. In de loop der jaren zijn deze opvattingen wel wat afgesleten (In 't Veld-Langeveld-1981). Niet alleen heeft men ingezien dat het doel van cultuurspreiding kennelijk niet gemakkelijk te bereiken is, maar ook het doel zelf is enigszins in diskrediet geraakt. Sinds de jaren zestig kan men steeds vaker het geluid horen dat achter het streven naar cultuurspreiding een zeker paternalisme van de hogere groepen in de samenleving steekt. Dat neemt niet weg dat cultuurspreiding onverminderd doel en rechtvaardiging van overheidsinspanningen op cultureel terrein is gebleven.

Naast initiatieven tot cultuurspreiding in het overheidsbeleid kunnen ook andere factoren in het geding zijn die zouden doen verwachten dat er in de afgelopen decennia een belangrijke spreiding van deelname aan cultuur is opgetreden. Deze zijn: ontwikkelingen in het kunst- en cultuuraanbod zelf en ontwikkelingen in de samenleving daaromheen.

Ten eerste de vorm waarin cultuur wordt aangeboden. Er zijn hierin ontwikkelingen aan te wijzen die een grotere sociale gespreidheid van publiek doen verwachten. Te noemen vallen de opkomst van de alternatieve theater- en tentoonstellingsvormen en een algemene verandering van de entourage van het cultuuraanbod. De traditionele wijze van cultuurgenot was die van een tamelijk vormelijke en deftige activiteit. Er is in deze aankleding veel veranderd. Dertig jaar geleden zag men er bij een klassiek concert, opera of toneelstuk en in een museum aanzienlijk opgedofter uit dan nu. Een belangrijke bijdrage lijkt hierin te worden geleverd door alternatieve theaters, vestzaktheaters, multifunktionele centra, binnenlopmusea en reizende tentoonstellingen. Door de afsluiting van de cultuur ten opzichte van andere activiteiten te verminderen (de 'sandwichstrategie') tracht men de groepen te bereiken die anders de drempel voor de cultuurtempels niet zouden overschrijden.

In deze rij van democratiserende tendenzen moeten ten tweede ontwikkelingen in het repertoire genoemd worden. Het is moeilijk een systematisch beeld hiervan te krijgen, maar er mag toch wel worden aangenomen dat het repertoire, evenals de accommodaties, een grote verruiming en diversifikatie heeft ondergaan. In de programmering ziet men 'voor elk wat wils', waarbij lichte en zware elementen elkaar afwisselen. Een andere verandering in het repertoire is

groepen wel meer deel aan cultuur, maar bij multivariate analyse blijkt dit doorgaans te zijn terug te voeren op de opleiding die zowel op het inkomen en cultuurdeelname van invloed is. De reden voor het ontbreken van inkomenseffekten is waarschijnlijk gelegen in de lage prijzen van deelname, die in een aantal gevallen worden aangevuld met reductie voor speciale groepen zoals jeugdigen en bejaarden. Een inkomenseffekt treft men dan ook alleen aan bij zeer dure vormen van culturele activiteiten, zoals het kopen van kunst (Welters & Eykman-1976). Ook wat betreft historische ontwikkelingen is de invloed van de inkomensgroei via een prijseffekt niet te merken geweest: de deelname is over het geheel genomen zeker niet gegroeid, de inkomens wel.

Wanneer men de invloed van beschikbare tijd in de redenering betreft, wordt het proces complexer. Beschikbare tijd staat onder invloed van een groot aantal variabelen, zoals positie in het huishouden, gezinssamenstelling en het verrichten van beroepsarbeid. Men veronderstelt in de konsumptietheorie van Linder en Becker voorts een negatieve relatie tussen beschikbaar inkomen en besteedbare tijd. Personen met een hoger inkomen hebben meer mogelijkheden tot consumeren en zullen daarom onder grotere tijdsdruk consumeren. Hoe meer geld men tot zijn beschikking heeft, des te minder is het inkomen een restrictie voor de consumptie en des te zwaarder zal de tijdsinvestering wegen. Becker en Linder veronderstellen dat men daarom bij een groter inkomen een geringere voorkeur zal hebben voor consumpties die weliswaar weinig geld, maar veel tijd kosten. Culturele activiteiten zijn bij uitstek het voorbeeld van deze soort consumpties. Op grond hiervan kan men verwachten dat het tijdsbudget een grote invloed zal hebben op cultuurdeelname en dat het inkomen via dit tijdsbudget een negatieve invloed op cultuurdeelname zal hebben.

Nu kan men de invloed van het tijdsbudget evenmin als die van het inkomen als verklaring aanvoeren voor de uit onderzoek blijkende sociale verschillen in cultuurdeelname. De groepen met de minste vrije tijd, zoals beoefenaren van hogere beroepen, treft men juist vaak bij culturele evenementen aan. Ook hier is de opleiding de achterliggende faktor. Het is mogelijk dat tijds- en prijseffekten van inkomen elkaar onderdrukken, maar dat is tot op heden niet met gegevens aangetoond. Op een ander punt lijkt de hypothese over de invloed van tijdsbudgetten wel van belang: een effect van de inkomensgroei via de grotere mogelijkheden tot alternatieve consumpties en de daaruit voortvloeiende reductie in vrije tijd zou een verklaring kunnen vormen voor de dalende culturele activiteit.

Wat betreft historische ontwikkelingen in de kultuurspreiding valt met betrekking tot de invloed van geldelijke kosten (voorzover aanwezig) te verwachten dat de gespreidheid van cultuurdeelname over inkomensgroepen zal zijn toegenomen. De inkomensverdeling is in de afgelopen decennia immers aanzienlijk genivelleerd. Over de tijdsfaktor laten zich minder gemakkelijk uitspraken doen. Er lijkt op voorhand geen reden aanwezig waarom de tijdsdruk in de ene sociale groep meer is veranderd dan in de andere. Voorzover echter de tijdsdruk aan het inkomen en daaruit voortvloeiende consumptiemogelijkheden is gekoppeld, kan men een geringere spreiding van cultuur verwachten over inkomensgroepen. Immers, de lagere inkomensgroepen hebben relatief sneller en meer alternatieve consumpties ter beschikking gekregen dan de hogere groepen: de tijdsbe-

over een expliciet theoretisch inzicht omtrent de mechanismen die tot deelname aan cultuur leiden. Het onderzoek naar cultuurdeelname, waarvan in ons land een lange en rijke traditie bezit, heeft echter over het geheel genomen wel een groot aantal gegevens opgeleverd, maar naar veler overtuiging te weinig inzicht in de mechanismen die de empirisch gekonstateerde fluktuaties voortbrengen.

In deze bijdrage wordt daarom eerst ingegaan op bestaande theorieën over cultuurdeelname en worden de voorwaarden aangegeven op grond waarvan men het al dan niet optreden van cultuurspreiding kan verwachten. Vervolgens wordt een vergelijking gemaakt wat betreft het optreden van sociale cultuurspreiding tussen 1955 en 1977 voor een viertal verschillende cultuurvormen en de drie belangrijke componenten van de sociale stratifikatie: opleiding, beroep en inkomen.

2. THEORIEËN OVER KULTUURDEELNAME

De redenen waarom sommige mensen in grote mate en andere niet of in mindere mate cultureel actief zijn kunnen globaal in drie groepen worden ingedeeld. De eerste groep bestaat uit de kosten van cultuurdeelname, niet alleen in geldelijke zin, maar ook in de zin van tijdbesteding. Deze factoren worden behandeld in de theorie van tijds- en geldkosten (Linder-1968; Becker-1976). De tweede groep bestaat uit sociale drempels en wordt behandeld in een theorie die hier de 'statustheorie' zal worden genoemd. Zij omvat fragmenten van klassieke sociologische theorieën over normkonformerend en statusnastrevend gedrag. De toepassing ervan op cultuurdeelname berust in het bijzonder op het werk van Zetterberg (1962), Collins (1975) en Bourdieu (1979). De derde groep bestaat uit informatiedrempels en wordt behandeld in een theorie die hier de 'informatietheorie' zal heten. Zij heeft een meer psychologische herkomst en is in het bijzonder uitgewerkt in de werk van Berlyne (1971) en Bourdieu (1966). Deze drie theorieën zullen hier slechts schetsmatig en voorzover relevant voor het probleem van cultuurspreiding worden behandeld. Voor een uitgebreide weergave ervan zij verwezen naar andere publikaties (Ganzeboom-1982, 1983, 1984a, 1984b).

2.1. *Kostentheorie: de invloed van tijd en geld*

Een eerste theorie over cultuurdeelname berust op de eenvoudige veronderstelling dat men meer aan cultuur zal deelnemen naarmate deelname minder kostbaar is in termen van geld en tijd. Dit leidt tot de verwachting dat met name groepen met een hoog inkomen en een groot tijdsbudget veel aan cultuur zullen deelnemen. Bij haar subsidiebeleid gaat de overheid kennelijk ook uit van deze gedachte, namelijk dat de invloed van in het bijzonder de geldelijke kosten substantieel is.

Hoewel moeilijk ontkend kan worden dat de beschikking over geld en tijd noodzakelijke voorwaarden voor cultuurdeelname zijn, heeft deze kostentheorie slechts geringe verklaringskracht voor de differentiatie van cultuurdeelname tussen sociale groepen. Er zijn bijvoorbeeld weinig gegevens die wijzen op een

standen en prestigeverwerving. Zoals reeds gezegd kan deze ontwikkeling ook bij uitstek op het gebied van cultuur geobserveerd worden, waar het vormelijk karakter van veel activiteiten aan het verdwijnen is. Daarmee is het motief van statusverwerving dat zou veroorzaken dat hogere statusgroepen wel cultureel actief zijn en lagere statusgroepen niet, in steeds sterkere mate vervallen. Daarom zou men een zekere spreiding van culturele activiteiten gedurende de afgelopen decennia kunnen verwachten. Gezien het feit dat volgens de statutheorie het beroep met het daaraan verbonden prestige de belangrijkste determinant van culturele activiteit is, doet verwachten dat in het bijzonder wat betreft deze dimensie de sociale ongelijkheid is afgenomen.

2.3. Informatietheorie: de invloed van complexiteitsdrempels

Volgens een derde theorie, de informatietheorie, moet men om aan cultuur plezier te kunnen beleven over iets beschikken dat in termen van de Franse socioloog Bourdieu (1966) 'culturele competentie' heet. Om een concert te kunnen waarderen moet men over enige muzikale begaafdheid beschikken. Evenzo moet men, om van een museum te kunnen genieten, beschikken over een tamelijk grote kennis en begrip van wat daar te zien valt. Men veronderstelt wel dat kultuuraanbod een vormend of edukatief effect heeft, maar het is minstens even sterk andersom. Om van cultuur te kunnen genieten moet men al heel wat vorming en edukatie hebben ondergaan. De vraag waarom lagere statusgroepen zo weinig deelnemen aan cultuur kan dus als volgt worden beantwoord: omdat ze daartoe de culturele competentie missen. Deze culturele competentie, de kennis vooraf, speelt een niet te onderschatten rol bij culturele activiteit. Een grote groep van cultureel publiek bestaat uit mensen die men tot experts zou kunnen rekenen. Zo bestaat bijvoorbeeld 40% van de bezoekers van het Stedelijk Museum uit actieve beelden kunstenaars (Dijkman & Oppenhuizen 1980).

De vraag is: hoe verworft men culturele competentie? Men verwijst hierbij meestal naar het onderwijs. Dat zou de plaats zijn waar men leert van kunst te genieten. Deze veronderstelling snijdt ongetwijfeld hout. Een gedeelte van het onderwijspakket bestaat inderdaad uit culturele voorlichting en training. Daarnaast selekteert het onderwijsstelsel op algemene intellectuele vermogens, die van groot belang zijn om van cultuur te kunnen genieten. De informatietheorie leidt daarom tot een andere verwachting over de invloed van sociale achtergrondvariabelen dan de twee boven geschetste theorieën. Niet het beroep of het inkomen, maar de genoten opleiding zal van doorslaggevende betekenis bij het tot stand komen van culturele activiteiten. Deze veronderstelling wordt in sterke mate door onderzoeksgegevens ondersteund (Ganzeboom-1984a).

Toch wordt over het algemeen het effect van onderwijs op culturele activiteit overschat. Op school leer je een boek lezen, je leert er wat kunstgeschiedenis en je wordt er getraind in het oplossen van intellectuele vraagstukken, en dat kan je ook helpen wanneer je naar een toneelstuk of een film zit te kijken. Maar wie heeft er op school ooit geleerd naar een ballet te kijken? Wat weet iemand met een gymnasium-diploma van opera en sinds wanneer wordt er in het onderwijs geselekteerd op muzikaliteit? De bijdrage van het onderwijs aan met name muzikale vorming moet toch tamelijk klein worden geacht. Toch geldt ook voor het publiek van klassieke concerten, opera's en ballet dat de hoger opgeleiden

lemmering zal voor hen daarom sterker zijn toegenomen. De tijdsfaktor doet daarom een negatief effect van het inkomen op kultuurdeelname verwachten, waarvan de grootte in de tijd is toegenomen.

Een alternatieve konsumptie die van bijzondere betekenis lijkt voor kultuurdeelname, omdat zij daarvoor een regelrecht substituut vormt, is mediakonsumptie, in het bijzonder televisie kijken. De opkomst van de televisie is natuurlijk ten koste gegaan van de tijd die men aan kulturele activiteiten te besteden heeft. Toch wordt de invloed van de massamedia vaak overschat. Het eigenaardige van dit soort substituten is dat zij soms niet alleen een vervanging bieden voor kultuurdeelname, maar ook een stimulans daartoe. De opkomst van de popkultuur en de daarbij behorende concerten en verkoop van grammofoonplaten is bijvoorbeeld totaal ondenkbaar zonder de groei van de massamedia. Het is ook een open vraag hoe de groei van de massamedia in verband staat met historische ontwikkelingen in kultuurspreiding. De opvatting dat de kultuurdeelname in de onderste sociale lagen meer onder druk staat van de massamedia dan in de hoogste groepen, kan men moeilijk een verklarende hypothese noemen. Waarom zouden lagere groepen meer van dit substituut gebruik maken dan hogere? De reden daarvoor moet volgens de konsumptietheorie van Linder en Becker gezocht worden in de sterkere inkomensgroei van de lagere groepen en het tijdsbesparend karakter van mediakonsumptie.

2.2. Statustheorie: de invloed van sociale drempels

Volgens een tweede theorie, de statustheorie, is een andere groep factoren ervoor verantwoordelijk waarom sommige mensen wel en andere niet kultureel actief zijn, namelijk: de zogenaamde sociale drempels. Hieronder worden verstaan normen die in verschillende sociale groepen bestaan omtrent kultureel gedrag. Kultuurdeelname, of men nu wil of niet, is bij uitstek sociaal en daarmee op anderen afgestemd gedrag. Een boek lezen doe je in je eentje, museumbezoek eventueel ook, maar vrijwel niemand gaat in zijn eentje naar een toneelvoorstelling of een concert. Maar ook bij meer solitair beoefende activiteiten is steeds een sterk element aanwezig van praten over en demonstratie van kultureel gedrag. Kultuurdeelname is afgestemd op wat anderen daarvan vinden. In sommige kringen behoort het tot de vaste gewoonten om bijvoorbeeld naar theater of concert te gaan en elkaar daar te ontmoeten. In andere groepen heeft men daarentegen het idee dat men niet zo thuis hoort in theater en concertzaal en zullen initiatieven in die richting ook niet positief ontvangen worden.

Wanneer men sociologische theorieën over de invloed van statusgroepen op leefstijlen volgt, dan leidt dit tot de voorspelling dat kultuurdeelname in het bijzonder een functie zal zijn van het maatschappelijk prestige van de sociale groep waarvan men deel uitmaakt. De klassieke indikator voor sociale status is het beroepsprestige. Men kan daarom vanuit de statustheorie verwachten dat het beroepsprestige van de verschillende elementen van sociale achtergrond de doorslag zal geven.

Wanneer men volgens de statustheorie redeneert, dan zou men verwachten dat er in de afgelopen decennia een spreiding van deelname heeft plaatsgevonden. In ideologisch opzicht is onze samenleving in de afgelopen decennia gedemokratisiseerd: het is niet meer netjes om te denken in termen van rangen en

mensionale tellingen of tweedimensionale tabellen, die weinig interessante informatie verschaffen. Hierop is één uitzondering. In deel 8 van de CBS-rapportering (CBS-1959b) is een poging gedaan om de sociale spreiding van een aantal vrijetijdsactiviteiten nauwkeuriger te bekijken aan de hand van een tabelanalyse. (Dit verslag, dat als sociologische analyse nog steeds zeer de moeite waard is, is geschreven door C.J. Lammers.) In het verslag wordt een vergelijking gemaakt tussen zes sociale (beroeps)groepen (leidinggevendenden/welgestelden, loontrekkende middenstand, risikodragende middenstand, arbeiders, landarbeiders, boeren), terwijl de opleiding (vier categorieën) en inkomen (vier categorieën) konstant is gehouden. De groep van boeren is echter uit de analyse weggelaten en de gegevens over landarbeiders zijn incompleet. Een gedetailleerde vergelijking wat betreft de agrarische bevolking is daarom niet mogelijk. Voorts heeft de analyse alleen betrekking op mannen tussen 24 en 59 jaar.

In de verslaggeving van het CBS zijn ook twee kruistabellen opgenomen van beroep met inkomen en beroep met opleiding, beide van de dimensies 6×4 . Uit deze tabellen blijkt dat er in de relevante groep (mannen tussen 24 en 59 zonder boeren en landarbeiders) oorspronkelijk 2218 personen in het onderzoek waren opgenomen. De gepubliceerde tabellen over kulturele activiteiten zouden gerekonstrueerd moeten worden als een tabel met $4 \times 4 \times 4 \times 2 = 128$ cellen met deze 2218 eenheden. In feite bevat de publikatie maar $22 \times 2 = 44$ cellen met 1796 eenheden. De incompleetheid (19% van de eenheden ontbreekt) is te wijten aan het feit dat geen gegevens zijn gerapporteerd over combinaties van beroep, opleiding en inkomen, waarvan slechts weinig vertegenwoordigers bestaan. Deze incompleetheid van de gegevens is geen belemmering om de multivariate relaties die bestaan tussen de drie dimensies van sociale achtergrond en kulturele activiteiten goed te kunnen bepalen. Met moet daartoe de gerekonstrueerde vierdimensionale tabel herwegen tot een gewone datamatrix en een kwantificering toekennen aan de drie onafhankelijke variabelen (opleiding, beroep, inkomen).

Er zijn in dit materiaal vier afhankelijke variabelen te vinden die beschouwd kunnen worden als kulturele activiteiten en die vergeleken kunnen worden met variabelen uit het recente Leefsituatieonderzoek:

- bioscoopbezoek,
- het lezen van boeken,
- het bezoek aan theater en concert,
- het bespelen van muziekinstrumenten.

(Er is in het onderzoek niet gevraagd naar museumbezoek.)

Over de vier boven vermelde vormen is het percentage deelname gepubliceerd. Bij rekonstruktie van de tabellen tot een databestand op individuele basis worden deze gerekonstrueerd als de proportie kans op deelname per individu. Deze schakeling van de afhankelijke variabelen kan vergeleken worden met 0-1 variabelen voor deelname aan dezelfde activiteiten in gewone bestanden.

Het bestand van het Leefsituatieonderzoek 1977, dat via het Steinmetzarchief toegankelijk is, vormt een belangrijke bron van recente gegevens over cultuurdeelname en wordt bijvoorbeeld door het SCP in de Sociale en Culturele Rapporten benut. Het bevat voor het doel van deze analyse voldoende gedetailleerde en met 1955 vergelijkbare informatie. Kruciaal is dat er een voldoende overeenkomst is tussen variabelen in beide jaren. Tabel 1 geeft daarvan een overzicht.

daarin sterk oververtegenwoordigd zijn. Dit onderzoek (Ganzeboom-1984a) blijkt echter ook dat de opleiding niet de enige belangrijke determinant van kultuurdeelname en de daarvoor vereiste kulturele competentie is. Een minstens zo belangrijke bijdrage aan iemands kulturele competentie wordt geleverd door factoren die niet zo vaak aan onderzoek zijn onderworpen: het ouderlijk milieu en de daarin genoten kulturele opvoeding. Dan blijkt in het bijzonder de opleiding van vader en moeder en niet het beroepsprestige van het ouderlijk gezin de doorslag te geven. Vanwege de grote samenhang die bestaat tussen opleiding van ouders en kinderen vindt men het effect van ouderlijk milieu en kulturele opvoeding bij weglating van deze faktor in onderzoek terug als een schijneffect van de opleiding.

Wat betreft de informatieverwerkingstheorie ligt het optreden van sociale spreiding van kultuurdeelname zeker niet voor de hand. Daar waar aantoonbaar is dat de opleiding een zeer belangrijke determinant van kulturele activiteit is, kan men wel verwachten dat door het toegenomen onderwijspeil de gemiddelde deelname is gegroeid, maar dit betekent niet dat kulturele activiteit meer gespreid is geraakt over opleidingsgroepen en evenmin dat lagere opleidingsgroepen kultureel aktiever zouden zijn geworden. Integendeel, er zijn zelfs redenen waarom dat dit juist niet het geval zou zijn. Omdat het gemiddelde onderwijspeil van de bevolking is toegenomen, ligt de veronderstelling voor de hand dat het onderwijs effectiever is geworden in de selektie van intellektueel bekwame personen uit alle lagen van de samenleving. Als dat het geval is zou het mogelijk zijn dat de groepen van lager opgeleiden in meerdere mate een 'intellektueel residu' vormen dan enige decennia geleden.

3. NIEUWE BEVINDINGEN OVER KULTUURSPREIDING

Wat is er nu in feite van de kultuurspreiding terecht gekomen? Het is niet gemakkelijk om op deze vraag een antwoord te vinden in bestaand onderzoek naar kultuurdeelname. Gelukkig bestaat er tenminste één bron van tamelijk gedetailleerde gegevens over de maatschappelijke spreiding van kulturele activiteiten in de jaren vijftig: het CBS Vrijtijdsonderzoek 1955. De oorspronkelijke gegevens zijn helaas niet meer beschikbaar, maar de in de publikatie opgenomen tabellen zijn geschikt om met recent materiaal te repliceren. Een gelegenheid hiervoor bieden de gegevens van het Leefsituatieonderzoek 1977 van het CBS. In het volgende zal eerst de aard van de beschikbare gegevens en de toegepaste analyse worden toegelicht.

3.1. *De gegevens*

De gegevens voor 1955 zijn verzameld tijdens het CBS Vrijtijdsonderzoek (CBS-1959a, 1959b). Hiervoor zijn in de winter 1955/56 meer dan tienduizend personen ondervraagd over hun vrijetijdsactiviteiten en hun sociale achtergrond. De data van dit unieke onderzoek zijn helaas vernietigd en de gepubliceerde tabellen zijn de enige gegevens die ter vergelijking met recentere bronnen gebruikt kunnen worden. Voor het merendeel bestaan deze uit de gewone eendi-

Bij de replikatie van de categorieën van 1955 in het bestand van 1977 is zo goed als mogelijk rekening gehouden met de informatie die het verslag uit 1955 biedt. Het zal echter duidelijk zijn dat het op een aantal punten het niet echt mogelijk is om een exakte replikatie te bieden en dat op andere punten de informatie uit 1955 niet uitvoerig genoeg is. De verschillen zijn echter niet van dien aard dat ze vergelijking verhinderen. Aan de andere kant zij aangetekend dat dit soort procedures altijd het risico in zich bergen dat kleine verschillen in vraagstelling en codering aanzienlijke invloed hebben op het inhoudelijk resultaat. Men moet bij interpretatie steeds grote voorzichtigheid betrachten.

- * Mannen tussen 24 en 59 jaar. Het aantal van 1955 is het resultaat van een terugweging van de oververtegenwoordiging van 'welgestelden en leidinggevend' in de steekproef (CBS-1959a).
- ** Over de inhoud van de beroepskategorieën geeft het CBS (1959a, 1959b) relatief weinig informatie. Met name de inhoud van de groep 'leidinggevend en welgestelden' is onduidelijk.
- *** De inkomensvariabele in 1977 is zo gecodeerd dat de beide variabelen zoveel mogelijk overeenkomen in relatieve inkomenspositie (inkomensdecilen).

VARIABELEN		1955	1977
OPLEIDING			
(1)	lo; lts of huishoudschool zonder diploma	lo	39% 18%
(2)	ulo, lts, huishoudschool; vhmo zonder diploma	lbo, ulo	43% 39%
(3)	vhmo, middelbare vakschool, kweekschool	mbo, vwo	16% 24%
(4)	hoger onderwijs	hbo, wo	3% 20%
BEROEP**			
(1)	fabrieksarbeiders, geschoolde/ongeschoolde beambten, winkelbedienden, ongeschoolde ambachtslieden	(on)geschoolde handarbeid, winkelbedienden	46% 42%
(2)	risikodragende middenstand met ambacht of winkel	zelfstandige winkeliers en ambachtslieden	13% 4%
(3)	loontrekkende middenstand	lagere en middelbare employees	34% 35%
(4)	leidinggevenden en welgestelden, met en zonder academische opleiding, (semi-)artistieke beroepen	leidinggevende, academische en vrije beroepen, onderwijsgevenden, (semi-) artistieke beroepen	7% 19%
INKOMEN***			
(1)	< f 3.000 p.j.	< f 17.000 p.j.	11% 13%
(2)	f 3.000- 6.000 p.j.	f 17.000-f 32.000 p.j.	65% 55%
(3)	f 6.000-10.000 p.j.	f 32.000-f 43.000 p.j.	18% 17%
(4)	> f 10.000	> f 43.000 p.j.	6% 15%
BIOSCOOPBEZOEK			
(0)	niet	niet	42% 63%
(1)	bezoekt wel eens een bioscoop (besloten voorstellingen niet meegerekend)	gaat wel eens naar een bioscoop	58% 37%
BOEKEN LEZEN			
(0)	niet	niet	26% 40%
(1)	leest wel eens een boek	doet wel aan boeken lezen	74% 60%
THEATERBEZOEK			
(0)	niet	niet	30% 62%
(1)	bezocht in de afgelopen 12 maanden tenminste eenmaal uitvoering door beroepsorkest/amateurorkest/harmonie/fanfara/jazzorkest/band/solist, koor, opera, operette, beroepstoneel, amateurtoneel, beroepskabaret, amateurkabaret	gaat wel naar concert/toneel/ballet/opera/kabaret	70% 38%
INSTRUMENT SPELEN			
(0)	niet	niet	81% 85%
(1)	besneelt muziekinstrument	besneelt muziekinstrument	19% 15%

Een eerste vergelijking biedt Tabel 2. Hierin zijn de percentages deelname aan de vier cultuurvormen van de verschillende categorieën van opleiding, beroep en inkomen uitgezet voor 1955 en 1977.

Een eerste konstatering hierbij is dat over het geheel genomen de deelname tussen 1955 en 1977 is teruggelopen. De omvang van de groep cultureel aktieven is voor boeken lezen teruggelopen met 20%, voor instrument spelen met 22%, voor bioscoopbezoek met 39% en voor theaterbezoek zelfs met 46%. Deze konstatering komt overeen met bekende gegevens over cultuurdeelname (CBS-1979a), waarin een soortgelijke trend aan de hand van bezoekcijfers van instellingen te constateren valt. Aangetekend kan worden dat het grote verschil in theaterbezoek tussen de jaren mogelijk ook gedeeltelijk valt terug te voeren op explicietere vraagstelling in 1955.

Om de ontwikkeling in kultuurspreiding te kunnen volgen moet men een vergelijking maken tussen de percentages deelname in 1955 en 1977. Over het algemeen lijkt de kultuurspreiding te zijn afgenomen doordat de deelname in de lagere opleidings-, beroeps- en inkomensgroepen sterker is teruggelopen dan in de hogere categorieën van deze achtergrondvariabelen. Er zijn ook een aantal gevallen waarin het andersom is of de lijn onduidelijk is. Het is gewenst om de ongelijkheid van cultuurdeelname in een ongelijkheidsmaat te kwantificeren. Een geschikte maat is de som van de absolute afwijkingen van de proportie deelname per groep van hun gemiddelde:

$$O_{abs} = \text{SOM}_i |P_i - \bar{P}|, \quad (1)$$

waarin P_i de percentage deelname in de i -de groep is en $\bar{P}$ de over de groepen i (ongewogen) gemiddelde proportie deelname. De kwantificering van de ongelijkheid in (1) is niet gewogen voor de grootte van de groep. O_{abs} is de ongelijkheid in absolute termen en houdt er geen rekening mee te houden dat de groepen van grootte kunnen zijn veranderd.

De verdeling van de bevolking over de verschillende opleidings- en beroepscategorieën is in de besproken periode flink veranderd (zie Tabel-1). (Voor inkomensgroepen geldt dit in mindere mate, omdat de codering van deze variabelen zo is gekozen dat het in 1955 en 1977 om overeenkomstige decielen gaat.) Volgens sommige opvattingen dient men dergelijke veranderingen in de kwestie van kultuurspreiding te betrekken. Men vindt bijvoorbeeld dat ook al is het verschil in deelname tussen hoogste en laagste opleidingsgroep hetzelfde is gebleven, er toch sprake van kultuurspreiding is omdat de hogere opleidingsgroepen groter zijn geworden en de lagere in grootte zijn afgenomen. Er nemen dan relatief meer personen aan cultuur deel en het verschil tussen, zeg, de bovenste en de onderste twee decielen van de opleidingsverdeling is afgenomen. Een maat voor relatieve ongelijkheid van cultuurdeelname is:

$$O_{rel} = \text{SOM}_i (N_i/N) * |P_i - \bar{P}|, \quad (2)$$

waarin N_i de groepsgrootte is, P_i de proportie deelname in de groep i en $\bar{P}$ de gewogen gemiddelde deelname. In de kwestie van het al dan niet betrekken van veranderde verdelingen van achtergrondvariabelen hoeft men geen keuze doen. Beide definities beantwoorden een interessante, maar verschillende vraag. Tabel-2 geeft de beide coëfficiënten. Zij leveren overigens slechts in een enkel geval verschil van interpretatie op.

Tabel 2: Het deelnemen aan vier kulturele activiteiten naar opleiding, beroep en inkomen in 1955 en in 1977

	BIOSCOOP		BOEKEN		THEATER		INSTRUMENT	
	'55	'77	'55	'77	'55	'77	'55	'77
GEMIDDELD	58%	37%	79%	60%	70%	38%	19%	15%
OPLEIDING								
lo	48%	18%	59%	36%	57%	17%	16%	12%
lbo, ulo	61%	34%	80%	53%	77%	28%	19%	12%
mbo, vwo	69%	47%	90%	71%	77%	49%	21%	13%
hbo,wo	89%	49%	91%	83%	90%	62%	43%	25%
	O_{abs} .49	.44	.41	.65	.37	.66	.36	.19
	O_{rel} .31	.38	.46	.57	.39	.60	.09	.16
BEROEP								
handarbeid	48%	31%	66%	47%	64%	22%	17%	11%
zelfstandigen	57%	30%	62%	55%	69%	28%	12%	11%
hoofdarbeid	67%	38%	89%	65%	74%	43%	17%	13%
hogere beroepen	83%	47%	85%	81%	86%	64%	31%	26%
	O_{abs} .46	.24	.42	.44	.27	.57	.22	.22
	O_{rel} .39	.21	.39	.46	.21	.55	.10	.18
INKOMEN								
(1) laag	37%	31%	57%	43%	52%	17%	12%	14%
(2)	57%	36%	71%	59%	69%	31%	20%	12%
(3)	66%	40%	89%	70%	77%	49%	19%	21%
(4) hoog	83%	46%	85%	72%	88%	67%	30%	17%
	O_{abs} .55	.19	.46	.40	.44	.68	.21	.12
	O_{rel} .24	.14	.28	.26	.20	.51	.10	.12

O_{abs} : Absolute ongelijkheid van deelname (niet gewogen voor groeps grootte)

O_{rel} : Relatieve ongelijkheid van deelname (gewogen voor groeps grootte)

De bovenste helft van Tabel-3 geeft de ongestandaardiseerde regressievergelijkingen:

$\% \text{ DEELNAME} = \text{KONSTANTE} + W_1 * \text{OPLEIDING} + W_2 * \text{BEROEP} + W_3 * \text{INKOMEN}$
waarin W_1 , W_2 , W_3 en de KONSTANTE uit de gegevens geschatte gewichten zijn. De gewichten W geven aan hoeveel hoger het percentage deelname is, wanneer men een categorie hoger van een onafhankelijke variabele zit, gegeven de invloed van de andere twee onafhankelijke variabelen.

Gezien het feit dat in beide jaren precies dezelfde schalingen voor overeenkomstige variabelen zijn gebruikt, kan de grootte van de coëfficiënten tussen de jaren vergeleken worden. Omdat verschillende variabelen niet in dezelfde eenheid zijn uitgedrukt, kunnen de gewichten echter niet onderling vergeleken worden. Daarom zijn in de onderste helft van Tabel-3 de onafhankelijke variabelen gestandaardiseerd, dat wil zeggen uitgedrukt als z-scores (gemiddelde = 0, standaarddeviatie = 1). De effecten kunnen dan wel naar hun onderlinge sterkte vergeleken worden. De standaardisatie van de onafhankelijke variabelen heeft tot gevolg dat de konstante gelijk is aan het gemiddelde van de afhankelijke variabele en de geschatte gewichten uitdrukken wat een eenheid standaarddeviatie verschil oplevert in % deelname aan de betreffende kulturele activiteit. Het onderscheid tussen de gewichten van ongestandaardiseerde en gestandaardiseerde afhankelijke variabelen is ook weer parallel aan dat tussen kultuurspreiding in absolute en in relatieve zin. Standaardisering is een manier om aan groepen relatieve scores toe te kennen en te corrigeren voor veranderingen van gemiddelde en standaarddeviatie.

Tabel-3 levert een aantal konklusies op:

- (1) Zowel in 1955 als in 1977 had de opleiding de sterkste invloed op cultuurdeelname. Uitzonderingen op dit patroon zijn dat in 1955 het (gestandaardiseerde) beroep een zwaarder gewicht heeft voor bioscoopbezoek dan de opleiding, hetgeen in 1977 bij instrument bespelen het geval is. Het beroep en het inkomen zijn over het geheel genomen van minder groot belang voor deelname dan de opleiding. Dit patroon, dat ook uit andere data naar voren is gekomen, kan gelden als een belangrijke bevestiging van de informatietheorie van cultuurdeelname en laat zien dat de verklaringskracht van de statutheorie en de kostentheorie geringer is.
- (2) De mate waarin de achtergrondvariabelen van invloed zijn op deelname en de manier waarop dit tussen de twee jaren veranderd is, verschilt nogal tussen de cultuurvormen. Bij bioscoopbezoek is de invloed van de opleiding sterk toegenomen en de invloed van beroep en inkomen in 1977 vrijwel verdwenen. Hierbij moet aangetekend worden dat bioscoopbezoek als enige van de vier cultuurvormen tamelijk sterk verbonden is met de niet in de analyse opgenomen leeftijd. Het grotere effect van opleiding in 1977 is daarom mogelijk voor een deel een schijneffect, dat voortkomt uit de toegenomen verschillen in opleidingsniveau tussen leeftijdsgroepen. Voor boeken lezen is de invloed van opleiding toegenomen en de invloed van het beroep zelfs tamelijk sterk. Voor theaterbezoek geldt dat de invloed van alle drie achtergrondvariabelen is toegenomen, in het bijzonder dat van het beroep en inkomen. Bij instrumenten spelen is de invloed van opleiding afgenomen, maar van het beroep toegenomen.

Ook de regressieanalyse leidt derhalve tot de konklusie dat voor de vier onder-

wat betreft de bioscoop is het publiek in termen van opleiding ongeveer gelijk gebleven, maar in termen van beroep en inkomen meer gespreid geraakt. Het contingent boekenlezers is wat betreft opleiding exclusiever geworden, maar wat betreft beroep en inkomen gelijk van samenstelling gebleven. Het theaterpubliek is daarentegen in sterke mate exclusiever van samenstelling geworden en dat is zowel voor opleiding, beroep als inkomen het geval. Het bespelen van muziekinstrumenten laat een verschillend beeld zien tussen absolute en relatieve ongelijkheid van deelname. Over de gehele linie is het bespelen van instrumenten teruggelopen, maar het meest in de hoogste opleidingsgroepen, die hierin nu veel minder een uitzonderingspositie innemen dan voorheen. Dit resulteert in een kleinere ongelijkheid in absolute termen. Houdt men echter er rekening mee dat er in 1977 veel meer hoger opgeleiden zijn dan in 1955, dan verandert het beeld. Het relatieve aandeel van de hoger opgeleiden is dan toegenomen. Wat betreft beroep en inkomen komt dezelfde divergentie naar voren.

Met inachtneming van het nodige voorbehoud kan men konkluderen dat in de periode van 1955 tot 1977 de ongelijkheid in kultuurdeelname niet is afgenomen, maar gelijk is gebleven of toegenomen. Dit geldt in het bijzonder de ongelijkheid tussen opleidingscategorieën. Wat betreft beroep en inkomen geldt dat in ieder geval het bioscoopbezoek wel meer gespreid is geraakt.

Tabel-2 geeft de feitelijke situatie wat betreft de spreiding van kulturele activiteiten weer, de werkelijke *samenhang* tussen kulturele activiteit en sociale achtergrond. Zulke gegevens zijn belangrijk, maar geven geen inzicht in de *invloed* van sociale achtergrond op kulturele activiteiten. Gezien de sterke samenhang tussen opleiding, beroep en inkomen is het heel goed mogelijk dat slechts een of twee van deze variabelen invloed heeft(hebben) op kultureel gedrag, en de andere samenhang(en) schijnverband(en) zijn(is). Om dit te onderzoeken worden in tabel 3 de gegevens onderworpen aan regressie-analyse.

Tabel-3: *Multipole invloeden van opleiding, beroep en inkomen op vier kulturele activiteiten**

	BIOSCOOP		BOEKEN		THEATER		INSTRUMENT	
	'55	'77	'55	'77	'55	'77	'55	'77
<i>(ongestandaardiseerd)**</i>								
KONSTANTE	21.5	12.9	41.6	14.6	42.3	-22.9	9.4	1.5
OPLEIDING	3.7	10.9	12.1	12.9	8.6	8.4	3.5	1.8
BEROEP	6.6	-.7	1.8	4.1	-.2	5.5	.7	3.3
INKOMEN	4.6	.1	1.6	.2	5.3	9.3	.4	-.8
<i>(gestandaardiseerde onafhankelijke variabelen***</i>								
KONSTANTE	58.3	37.4	73.5	60.1	69.6	38.0	18.9	14.9
OPLEIDING	2.9	10.9	9.9	13.0	6.7	8.4	2.8	1.8
BEROEP	6.9	-.9	1.9	5.5	-.2	7.6	.7	4.4
INKOMEN	3.2	.1	1.1	.2	3.7	8.3	.3	-.7

* De afhankelijke variabelen zijn geschaald in % deelname.

** De onafhankelijke variabelen zijn geschaald in klassen 1-4.

*** De onafhankelijke variabelen zijn gestandaardiseerd als z-scores.

BIBLIOGRAFIE

- Berlyne, D.E. *Aesthetics and psychobiology*, Appleton, New York, 1971.
- Becker, G.S. (Ed.). *The Economic Approach to Human Behavior*, University of Chicago Press, 1976.
- Bourdieu, P. & A. Darbel, *L'amour de l'art, Les musées d'art européennes et leur public*, Les éditions de minuit, Paris, 1966.
- Bourdieu, P. *La distinction, critique social de jugement*, Les éditions de minuit, Paris, 1979. (Duits: Die feinen Unterschiede, Suhrkamp, Frankfurt/M., 1982).
- Calcar, C. van & J.K. Koppen. *Cultureel kapitaal en de ontwikkeling van een instrument*, Stichting Centrum van het Onderzoek van het Onderwijs, Amsterdam, 1983.
- CBS (Centraal Bureau voor de Statistiek). *Vrijtijdsbesteding in Nederland, Winter 1955-1956, deel I, Methodologische inleiding*, De Haan, Zeist, 1959a; *deel 8, Sociaal milieu en vrijtijdsbesteding*, De Haan, Zeist, 1959b.
- CBS (Centraal Bureau voor de Statistiek). *Vrijtijdsbesteding in Nederland, 1962-1963, deel I, enige vormen van licht en ernstig amusement, herfst 1962*, De Haan, Zeist, 1964.
- CBS (Centraal Bureau voor de Statistiek). *1899-1979, tachtig jaar statistiek in tijdreeksen*, Staatsuitgeverij, Den Haag, 1979a.
- CBS (Centraal Bureau voor de Statistiek). *De leefsituatie van de Nederlandse bevolking, deel II: Vrije tijd en vrijtijdsbesteding*, Staatsuitgeverij, Den Haag, 1979b.
- CBS (Centraal Bureau voor de Statistiek). *Statistisch Zakboek*, Staatsuitgeverij, Den Haag.
- Collins, R. *Conflict sociology, towards an explanatory science*, Academic Press, New York, 1975.
- Collins, R. *The credential society*, Academic Press, New York, 1979.
- DiMaggio, P. Cultural capital and school success, The impact of status cultur participation on the grades of U.S. high school students, *American Sociological Review*, 47 (1982) 189-201.
- Dijkman, G. & R. Oppenhuizen. *Publieksonderzoek Stedelijk Museum Amsterdam*, Amsterdam 1980.
- Dronkers, J. & U. de Jong. De relatie tussen onderwijs en stratifikatie ter discussie, In: D. Th. Kuiper & J. Naes: *Sociale stratifikatie anno 1983*, Vrije Universiteit, Amsterdam, 1983.
- Ganzeboom, H.B.G. Kultuurdeelname als verwerking van informatie of verwerving van status, een konfrontatie van twee alternatieve verklarende theorieën aan de hand van reeds verricht onderzoek, *Mens en Maatschappij*, 57 (1982) 4: 341-372.
- Ganzeboom, H.B.G. *Beleving van monumenten, II, wetenschappelijk verslag*, Sociologisch Instituut, Utrecht, 1983.
- Ganzeboom, H.B.G. *Kultuur en informatieverwerking*, dissertatie, Utrecht, 1984a.
- Ganzeboom, H.B.G. *Determinanten van kultuurdeelname*, Verslag ZWO-project 50.202 (ontwerp), Sociologisch Instituut, Utrecht, 1984b.
- Graaf, P. de. *The impact of financial and cultural resources on educational attainment in the Netherlands*. In: B. Bakker, J. Dronkers en H.B. Ganzenboom (Eds.): *Stratification and mobility in the Netherlands*, SISWO, Amsterdam, 1984.
- Knulst, W.P. Vermanen, verheffen en verdelen — een sociologische beschouwing over cultuurpolitiek en publieksbeleid in Nederland in de laatste honderd jaar, In: *10 jaar ontwikkeling van het toneel, feiten, cijfers en cultuurpolitieke achtergronden*, Instituut voor Marktonderzoek, Amsterdam, 1980, 53-79.
- Knulst, W.P. *Een week tijd*, Staatsuitgeverij, Den Haag, 1977.
- Linder, St. *Toekomst en tijdgebrek*, Wolters-Noordhoff, Groningen, 1971 (Or. The hurried leisure class, New York, 1968).
- Meesters, M, J. Dronkers en H. Schijf. Verandering van onderwijskansen. Een derde voorbeeld en afronde konklusies, *Mens en Maatschappij* 58 (1983) 1: 5-27.

zochte vormen van kultuurdeelname over het algemeen de kultuurspreiding niet is toegenomen, maar is afgenomen. Tegelijkertijd levert zij een aantal argumenten voor de informatietheoretische verklaring van kultuurdeelname en kultuurspreiding. Volgens deze theorie is het vermogen tot informatieverwerking doorslaggevend bij kultuurdeelname en is dit vermogen in de afgelopen decennia in het bijzonder in groepen met een lagere opleiding verminderd.

4. DISKUSSIE

Het gekonstateerde patroon is op zichzelf iets heel bijzonders. Wanneer men bijvoorbeeld het gebruik van allerlei konsumptiegoederen neemt (Munters-1977), ziet men dat in die sektor wel het gebruikelijke en te verwachten patroon van spreiding optreedt. Konsumptie van een bepaald item begint vaak in groepen die door positie of inzicht het eerst het nut of plezier ervan hebben ontdekt en verspreidt zich dan in een betrekkelijk korte periode over andere groepen. Meestal begint konsumptie van goederen in groepen van hoger opgeleiden en hogere inkomensstrekkers en dat schijnt een spreidingsbevorderende invloed te hebben. Wanneer men afziet van dingen die echt veel geld kosten zoals een Mercedes of een zeiljacht, zijn er niet zoveel exclusieve goederen meer. Onze samenleving is in veel opzichten er één geworden met een grote openheid, waarin voor iedereen, ongeacht zijn of haar sociale achtergrond, veel mogelijkheden bestaan om wat dan ook te doen of te consumeren. Kennelijk vormt kultuurdeelname hierop een uitzondering en is deze een teken van hoge status gebleven.

Er is één maatschappelijke sektor waarin, evenals in die van de cultuur, de democratisering ook niet erg wil doorzetten, namelijk het onderwijs. Meer nog dan de cultuursector wordt het onderwijs gekenmerkt door zeer systematische, door de subsidiërende overheid krachtig geïnitieerde pogingen om de gehele bevolking in de vruchten van deze sektor te doen delen. Ook over het onderwijs had men in de jaren vijftig hoge verwachtingen wat betreft de mogelijkheden om lagere bevolkingsgroepen te laten participeren. Men komt er ook hier steeds weer achter dat in wezen ondanks alle geld en moeite en de daar omheen plaatsvindende veranderingen in de samenleving de relatieve deelname van lagere bevolkingsgroepen niet is toegenomen. Recent onderzoek op dit gebied heeft een aantal malen aangetoond dat in 30 jaar tijd wel dit is veranderd dat steeds meer leerlingen in het middelbaar en hoger onderwijs terecht zijn gekomen, maar dat desondanks de kansen van kinderen uit lagere milieus in vergelijking met die uit hogere milieus niet groter zijn geworden (Meesters, Dronkers & Schijf-1983). Het onderwijs is in dit verband interessant, omdat er een bijzondere parallel zou kunnen bestaan tussen het onderwijs en de cultuursector en dat de stagnerende democratisering in beide gevallen op dezelfde factoren is terug te voeren. Beide sectoren lijken in die zin op elkaar, dat de belangrijkste faktor die bepaalt of men deelneemt een vaardigheid of competentie is. Wie het onderwijs wil overleven moet slim zijn. Wie plezier in cultuur wil hebben moet ook slim zijn, zij het niet altijd in de zin waarin men in het onderwijs slim moet zijn. In beide gevallen blijken ook determinanten van het succes dan wel de feitelijke deelname te liggen in voor het beleid zeer moeilijk toegankelijke variabelen, in het bijzonder een training zoals die in het ouderlijk milieu heeft plaatsgevonden.

- Munters, Q.J. *Stijgende en dalende kultuurgoederen; de open samenleving ter discussie*, 1977
- Roij, H. de. *Publiekonderzoek stedelijk museum Amsterdam*, Technische Hogeschool, Afdeling Industriële Vormgeving, Delft, 1979
- SCP (Sociaal en Cultureel Planbureau). *Profijt van de overheid*, Staatsuitgeverij, Den Haag, 1981
- SCP (Sociaal en Cultureel Planbureau). *Waar blijft de tijd?*, Staatsuitgeverij, Den Haag, 1983
- Veld, Langeveld, H. in 't. De sociale kultuurspreiding, in A. den Hollander e.a. (red.), *Drift en Koers, een halve eeuw sociale verandering in Nederland*, van Gorcum, Assen, 1961 (Or, 1961)
- Veld-Langeveld, H. in 't. 'Opdringerigheid is fout', (een interview door T. de Greef), *Spreiding en participatie*, Informatiebulletin Amsterdamse Kunstraad, 5, 22, 1981, 32-38.
- Welters, L.A. & C. Eykman, *Geld voor kunstkoopers*, Boekmanstichting, Amsterdam, 1976
- Zetterberg, H.L. *Social theory and social practice*, Bedminster Press, New York, 1962

1984

Nederlandse Vereniging
van Marktonderzoekers

